

KULTŪRVĒSTURISKĀS VĒRTĪBAS ĒRIKA HÄNBERGA GRĀMATĀS

Aivars Berķis

Sākšu ar viedokli, ka kultūrvēsturiska vērtība ir pats Ēriks Hänbergs: gan tāpēc, ka pārkāpis astoņdesmit gadu sliekšni un ir radošā apritē jau sešdesmit gadus, gan kā no 20. gs. modes žurnāla ņemts kulturāla vīrieša paraugs: eleganti ģērbies, vienmēr nosvērts, savaldīgs, gatavs atbildīga pasākuma vadīšanai, jaunas grāmatas rakstīšanai. Kultūrvēsturiska vērtība ir arī Ērika Hänberga valoda, bet tas nav mans lauciņš, tajā neļūtos gana zinošs. Inese Zandere Ērika stāstu izlases ievadā raksta: „Es saprotu, ka Hänberga valoda ir „... kā tāda zaļumballe, kur priedēkļi negaidot izlec priekšā jebkuram vārdam, to pa savam izdancinot un izgrozot, kur darbības vārdi un lietvārdi klanīdamies mijas lomām dejas tūrēs, kur rainiski strupinājumi piesit kāju, uzlūgdami salikteņus kā ķekatniekus garos brunčos. Jā, manierīga ņemšanās — bet vienlaikus ļoti precīza, lai pateiktu tieši to, ko autors vēlas pateikt. Varbūt viņš ir sava rakstura, bet ne sava stila vergs.”¹

Dzirdot vārdu „kultūra”, pirmā doma ir par redzētajām un vēl neredzētajām teātru izrādēm un operām, par jaunākajām izstādēm gleznu galerijās, par Dziesmu svētkiem un par pasaules koru olimpiādi Latvijā. Par grāmatām un tad jau arī par unikālo Nacionālās bibliotēkas ēku, jo arhitektūra tāpat ir viens no kultūras atzariem. Zinām, ka kulturāls cilvēks lieto vārdus „lūdzu” un „paldies” un šņauc degunu kabalakatiņā, bet nekulturāls rupji lamājas un splauj uz ielas.

No tāda viedokļa raugoties, žurnālists, kurš dzimis un uzaudzis laukos un visu mūžu rakstījis par lauku tēmām, īsti neiederas kultūras vērtību nesēju avangardā. Taču Ēriks Hänbergs nav iespējams aizspriedumainu standartu rāmjos. Tāpat kā tajos nav iespējams pats kultūras jēdziens.

Apvienoto Nāciju Izglītības, zinātnes un kultūras organizācijas 2002. g. aprakstā teikts, ka kultūra jāuztver kā „... noteiktas sabiedrības vai tās grupas garīgo, materiālo, intelektuālo un emocionālo īpašību kopums, kā arī šīs sabiedrības vai tās grupas vizuālā māksla, literatūra, dzīves stils, kopdzīvošanas paražas, vērtību sistēmas, tradīcijas un uzskati”. Ēriks Hänbergs, kaut visu mūžu ir bijis klāt pie kultūras pamatvērtību stiprināšanas, pats šo terminu izvairās lietot. Viņš saka: „Mājīgums, sakārtotība, sakoptība, kulturāla saimniekošana... Savstarpējo attiecību kultūra.”

Šķiet, ka pašu Hänbergu visvairāk interesējusi tieši savstarpējo attiecību kultūra. Gan tad, kad viņš raksta korespondenci par ražošanu, gan tad, kad top viņa stāsti. Visplašāk savu viedokli par kultūru viņš puda 1989. g., kad toreizējie lauksaimniecības nozares ietekmīgākie vadītāji un zinātnieki viņu lūdza piedalīties zinātniski praktiskā konferencē.

„Mums praksē jāiedibina jēdziens „kulturāla saimniekošana”. Mums jāiet uz kultūrizpaušmju vispusību, nedrīkstam sašaurināt kultūras izpratni. Līdz šim esam rēķinājuši, cik ir koru, cik skatītāju ierodas no laukiem Rīgas teātros, cik literāro pēcpusdienu sarīkots, kādas bijušas mākslas darbu izstādes. Bet vai mēs esam palūkojušies uz kultūras darbinieku kā personību, kas apspriedēs sēdināms līdzās agronomiem, inženieriem, zooliņģinieriem, dispečeriem ikdienā, nevis tikai svētku reizēs? [..]

Vienmēr atrunājami ar nevalū un patukšo maku. Pārlietu koncentrējamies uz tūlīt tveramo un tūdaļ ēdamo. Piesārņojam dvēseles, kapsētām ļaujām aizaugt ar nāt-rēm, nokurinām tautas būvniecības piemi-

nekļus. [...] Bet arī nabadzībā ir iespējami cēli darbi. Talsu rajona kolhozu „Dundaga” nevar uzskatīt par tautsaimniecisku spīdekli. Taču arī šajā trūcībā priekšsēdētājs Aldonis Zumbergs neliedza saviem ļaudīm trīs sezonas sadarboties ar Kultūras fonda aktivistu tēlnieku Vilni Titānu. Nu radies vienpadsmit metru augsts laukakmeņu krāvums pie aizaugušā Vālpenes dīķa. Laukakmeņos iekals vietvārdus. Tas būs piemineklis Krišjānim Baronam, tautas dainām, novadam, latviešiem, kas cauri gadsimtiem iznesuši tikumiskās vērtības. Un droši vien radīsies atsaucīgi tautsaimnieki, kas palīdzēs, lai Vālpenes dīķi atbrīvotu no aizaugumiem un jaunuzplūdinājumā spoguļotos savdabīgais krāvums. [...] Mēs taustām ceļus, kā ātrāk un saprātīgāk saimnieciski plaukt. Mēs uzklusām cittautiešus un tautiešus no citām valstīm. Mums jāstiprinās ētiski...

Mums visiem jādomā par attiecību kultūru. Brīžiem esam pārlieku nikni un nesavaldīgi. Vēl neprotam mierīgi un ar smaidu izstrīdēties.”²

„Mājīgums sākas ar mājas ceļu. Mājīgums ir sakārtotības un dzīvošanas ritma kopums, kuru var raksturot ar vēlēšanos vai nevēlēšanos tiekties uz mājām. Nevis lai palaistos laiskumā un iečužinātos nesakārtotībā, bet lai apliecinātu sevi sakoptībā, uzturot to. Un lai varētu atļauties, ko var atļauties tikai mājās.”³

Sakārtotība ir paša Ērika kā kultūras cilvēka būtība. Ēriks spēj radīt vidi, kurā iespējams konstruktīvs darbs. Tāda vide ir viņa dzīvoklis, viņa darba vieta, par ko viņš pats raksta: „Taisnība tiem, kuri saka: manā darba kabinetā redakcijā viss liekoties pārlieku sakārtots. Ir kolēģi un apmeklētāji, kuri katrā ziņā kaut ko pārvieto uz mana galda vai sagroza lampu. Vai vismaz krēslu pabīda citādi. Un aiziet, it kā nekas nebūtu noticis. Es atkal pārlieku visu, kā bijis. [...] Es nekritizēju tos, kuriem pilna māja ar visvisādiem nieciņiem. Tikai ar vienu nosacījumu — ja tie nav nomesti pa roku galam. Es nepārmetu, ja pa-

galms ir pilns. Tikai ar vienu nosacījumu — ja valda sakārtotība.”⁴

Pedantiska sakārtotība ir kaitinoša. Esmu gana ložņājis pa bagāto Eiropas pilsētu normalēm, skatījis bagāto pilsoņu savrupmājas, un tās mani ir kaitinājušas, jo tieši savā kārtīgumā tās visas ir vienādas. Tur nav neviena neapcirptas zālītes kumšņa, neviena no kājceliņa izsperta oļa. Bet ja ir, tad turku viesstrādnieks to tūlīt iegroza pareizā vietā.

Hänberga fenomens: ka pedantiskās kārtības rāmjos viņš saliek netradicionālus akcentus, spēj būt oriģināls. Netradicionāls ir viss, kas ap Ēriku. Ļoti sakārtots, bet ļoti netradicionāls. Sākot ar pārdomāti izbūvētu un iekārtotu dzīvokli. Ar jau pieminēto valodu. Un beidzot ar jau šī raksta sākumā pieminēto ģērbšanās stilu, kur Ēriks ir centies būt pārdomāti netradicionāls jau kopš skolas laikiem: „Pēckara gados, kad drānas šūdināja no visvisādiem audumu mazgabaliņiem, modē nāca vēja jakas. Tādās staigāja gan pieaugušie, gan bērni. Man laimējās dabūt rūtainu kreklu, kuram nogriezu apakšdaļu (pirkums bija gana garš). No strēmeles pazīstams drēbnieks sašuva kaklasaiti. Un iesēju stilīgu mezglu — maziņu kā ikšķa nagu. Tādi toreiz bija modē. Vēja jaka ar atlokiem. Rūtainis kreklis. Un ikurāt tāda pati kaklasaite. Mani varēja pat skatlogā likt! [...] Vairākus gadus gan ikdienā, gan svētkos staigāju vestē. Un pēc dažiem gadiem tikpat pēkšņi pārgāja vēlme būt vestē. Toties uznāca vēlēšanās žaketes krūšu kabatiņā nēsāt lakatiņu ikurāt no tādas pašas drānas, no kādas šūta kaklasaite. Toreiz reti kur tādus komplektus varēja dabūt. Reizumis pirku divas kaklasaites, lai taptu iecerējums. Kad apritēja sešdesmit piektā gadskārta, nolēmu no kaklasaitēm atteikties pilnīgi un galīgi uz visiem laikiem. Pārgāju uz tauriņiem komplektā ar krūškabatiņas lakatiņiem. [...] Man nereti vaicā, kālab esmu pārgājis uz tauriņiem. Kad krājas vērtāki gadi, cilvēks kļūst smagnējāks. Tauriņš neļauj sadugt un uztur spārnotāku noskaņu.”⁵

Ģērbsšanās kultūru Ēriks ir ietekmējis, gan pats būdams atdarināšanas vērts paraugs, gan ar dzēlīgiem rakstiņiem par ļurkabiksēm, kas ne kārtīgu bikšu siksnu nav iegādājuši. Atceros — pēc šīs publikācijas toreizējā laikrakstā „Cīņa” daudzi noļurkušie izstaipītās bikšu siksnas vietā nopirka jaunu siksnu. Daudziem sievas vai mammas to uzdāvināja, jo kaunējās atrasties līdzās ļurkabiksēm un izļurkušu apavu nēsātājiem.

No kurienes gan mums ir uzradies tāds pareizs un sakārtots Hānbergs?

Mēs visi esam nākuši katrs no savas bērnības. Un tautas nāk katra no savas bērnības. No savas vēstures. Un no cilvēces kopīgās vēstures. Tādā pašā veidā veidojas kultūra. Katram sava un visiem kopīgā kultūra. Darba kultūra. Sakoptības kultūra. Ģērbsšanās kultūra — individuāla vai visiem vienas modes diktēta un uztiepta. Ēriks Hānbergs nāk no saimnieku dzimtas, no Birzgales pagasta Rīmeņu mājām, kur tāpat valdījusi sakārtība un pārdomāta rīcība: „Dzīvojam petrolejas ērā. Taču vecsēta tomēr modernizējās. Kūti ievilka ūdensvadu, katrai govij bija sava dzirdne. [...] Tēvs un māte bija vienojušies: vienu gadu pirkt lauksaimniecības mašīnu, citugad — kādu istabas iekārtu. Pat rakstāmgalds uzradās.”⁶ „Kad atbrauca viesi, tēvs atbraucējus aicināja aplūkot laukus. Pārgājiens ilga stundu vai divas, kā nu kuro reizi, atkarībā no rādāmā apjoma un viesu izturības.”⁷

Lauku aplūkošana toreiz bija sava veida pieredzes apmaiņa. (Kolhozu laikos seno tradīciju atjaunoja un nokrustīja par sējumu skati). Tā bija arī iespēja padīzoties. Bet nekad tur nebija melna skaudība klāt, kaimiņi skatījās, iegaumēja un pēc tam centās savās mājās darīt tāpat vai vēl labāk. Ērikam dzīve Rīmeņu sakārtotajā sētā izrādījās īslaicīga. Nāca karš, pēc tam bēgļu gaitas, tad dzīvošana radu mājās, jo atgriešanās savā sētā nebija vēlama. Darba gaitas nācās sākt laikā, kad visa veco vērtību sistēma bija noārdīta, pārgrozīta un izkropļota līdz nepazīšanai. Ilustrā-

cijai vēl viena epizode par lauku aplūkošanu, kad tie bija jau kolhoza paspārnē.

„„Aiziesim līdz kolhoza kviešu laukam,” — tēvs mani aicināja. Aizgājām. Lai gan vasara nebija lietaina, baltmaizes labības lauks izskatījās slapjš un paaugušie kvieši — sapļukuši. Tēvs: „Traktorists, apstrādādam divus laukus, salaida hektārus kopā un mazos grāvīšus aizara.” Atceļā gājām klusēdami.”⁸

Bērnībā apgūto vērtību sistēmu Ērikam Hānbergam nācās pilnveidot pašam, darbojoties ļoti pretrunīgā vidē. Sociālismā. Kas kādreiz bijis pareizs, nu tika pasludināts par nepareizu. Kristīgās ētikas vietā bija likts marksisms-ļeņinisms. Cilvēki centās jaunajai mācībai noticēt vai vismaz pielāgoties, jo nesakārtotā sistēmā nav iespējams strādāt un dzīvot. *Vajadzēja turēties vagā, lai ne tikai izdzīvotu, bet arī dzīvotu.* Diemžēl jaunā pieprātvēderu rakstāmgaldiem konstruētā sociālistiskā iekārta neatbilda cilvēka dabai. „No katra pēc viņa spējām, katram pēc viņa vajadzībām” šķita pareizi, bet katram viņa vajadzības tik un tā bija pirmajā vietā. No sliktām darba vietām cilvēki bēga uz tādām, kur maksāja vairāk, kur darba un dzīves apstākļi bija labāki. Lai cilvēkus noturētu, uzņēmumu vadītāji bija spiesti likt lietā gan likumīgas, gan nelikumīgas metodes. Padomju laikā izteikti valdīja princips, ka uzvarētājus netiesā, kaut gan palaikam tomēr tiesāja. Bet partijas komitejā saņemtam rājienam bija apbalvojuma vērtība, saimniecību vadītājus nēsāja uz rokām par kombinatora spējām un uzdrošināšanos. Viņi kļuva par paraugu, par dzīves gudrību skolotājiem arī jaunajam žurnālistam Ērikam Hānbergam, jo citu skolotāju nebija.

„Es ieklausījos, ko stāsta saimniecību vadītāji un speciālisti. Es kļuva par kolhozu žurnālistu un kolhozu stāstnieku. Ciemodamies visā Latvijā izdaudzīnātajās saimniecībās, nudien ticēju — ja visos kolhozos un visos sovhozos būtu tā, kā, piemēra pēc, „Jaunajā komunārā”, tad lauki būtu sakopti un mēs dzīvotu bagātīgi.”⁹ Izdaudzīnātās saimniecības tiešām plauka. Bet vidusmēra

un vājajās saimniecībās lauku cilvēku darba ētikas principi kļuva arvien vājāki. Cilvēki izlaidās. Žurnālists meklēja iemeslus, kā etalonu vai kā izejas punktu joprojām prātā paturot dzimtās Rīmeņu mājas. Vairāku gadu ilgumā radušās publicista pārdomas atrodamas grāmatā „Uzrakstīto pārlasot”¹⁰. „Ar kuru brīdi sākas paviršība? Varbūt ar to pašu, kad bērns bija iemācīts kārtīgi sēdēt pie galda, kārtīgi ēst, kārtīgi lietot karoti, nazi un dakšiņu. Viņā bija gudrība, kura precīzi jāsaprot — steidzies lēnām. Bet pirmklasnieku izsita no šī ritma. Izsit vēl kaut kur un vēl kaut kā. Ar laiku cilvēks apaug ar paviršību. Vai kāds brīnums, ka vēlāk viņš pret daudz ko izturas vienaldzīgi. Šimbrīžam būs labi. Un iet tālāk. [...] „Skolotāja no Ventspils puses rakstā: „Pie liellopu fermas augļu dārzs. Ieaudzis garās nātrēs. Ābeles vecas. Taču, ja izzāgētu zarus, nokalķotu stumbrus, nopļautu nezāles, dārzs uzsmaidītu.” Skolotāja jauki pateikusi: dārzs uzsmaidītu. Taču tie, kas nātrēs ieauģuši, vairs nejūt, ka visapkārt nesakoptība.

Šimbrīžam būs labi. Un dzīvo tālāk. [...] Ir sasteigtas mājas, sasteigtas kūtis, sasteigti lauki. Un pat sasteigti lopi. Jā, arī lopi. Ir divi nīkuļi, bet vajadzētu būt vienai kārtīgai govij vai vienam kārtīgam ruksim. Tā uzrodas atskaites govīs un atskaites cūkas. [...] Nav gadījies saimniecību kantoros redzēt tabulu, stendu vai diagrammu, kur būtu iezīmēti darba kvalitātes rādītāji. Parasti visa uzskatāmā aģitācija veidojas no divām pamatzīņām — cik daudz un cik ātri. Vērtējumu „Lēni, bet labi” nomainījis „Ātri, bet slikti”. [...] Traktorists vēlreiz būtu varējis pārkultivēt kartupeļu lauku, jo zemē vēl bumbuļi bija. Bet viņš steidzās uz nākamo tīrumu. Un skolēni, kas bija ieradusies talkā, drāza viņam līdzī. Traktorists skrēja tāpēc, ka viņam maksāja par hektāriem, nevis par to, lai lauks paliktu patiešām tīrs. [...]”¹¹

Pēdējā fragmenta sižets likts pamatā arī Ērika stāstam „Trešais kartupeļu mazums”¹². Tikai, atšķirībā no publicista Hānberga, rakstnieks Ēriks Hānbergs galvenā varoņa

lomu ierādījis apzinīgam traktoristam, kurš nespēj samierināties ar saimniecības vadītāja un speciālistu nostāju — steigas vārdā upurēt kvalitāti. Vecais traktorists, kara veterāns Filips Ziemājs izkaulē kolhoza vadības piekrišanu atļaut kolhozniekiem, kuri to vēlas, kartupeļu laukus pārļāsīt un guvumu par simbolisku samaksu paturēt. Atļaujas devēji domā, ka Ziemāja tiepumam nebūs piekrišanas. Taču viss izvērsas citādi: redzēdami, cik bagātīgs ir vecā traktorista un viņa ģimenes vākums, mazumu metas lasīt arī liela daļa viņa tuvīno kaimiņu. Viegļās un kravas automašīnas kursē uz netālo uzpirktuvi, kas cer uz lielāku rubli, rauj taisnā ceļā uz galvaspilsētu un Jūrmalu. Tikām pārējie rudens darbi kolhozā iekavējas, no rajona atbraukušais pārbaudītājs uzzina, ka darbošanās norakstos kartupeļu laukos ir savtīga, un šo situāciju tanī pašā dienā pārspriež partijas rajona komitejā. Komunistam Filipam Ziemājam izsaka rājienu. „Kad visi cēlās kājās, Filips noteica: „Es saprotu, ka jums ir izdevīgāk, ja tā manta sapūst.””

Cita līdzīga epizode: „Pārnāk kombainieris mājās. Uz ģimja metru bieža putekļu kārtā. Bet priecīgs: — No tā lauka paņēmām trīsdesmit četrus centnerus. Būtu vēl vairāk. Bet zeme trekna kā spēķis — puse veldrē. Un atkal to pašu: — Trīsdesmit četri centneri!

Patiesībā mehanizatoram, kas pārnāca no tīruma ar prieku, vajadzētu raudāt. Pats taču noguldīja puslauku. Gāzdams virsū auglības devas. Agronomi un mehanizatori paši gāž veldrē, bet vasarā un rudenī mokās un mēģina no guļošā lauka kaut ko bunkuros dabūt.”¹³

Tāda bija „darba kultūra” daudzās sociālistiskajās lielsaimniecībās. Tiesa, ne jau „Ādažos”, ne jau „Jaunajā komunārā”, ne „Nauksēnos”. Pat ar mūsdienu acīm raugoties, jāatzīst, ka visā Latvijā izdaudzīnāto saimniecību vadītāji tiešām paveica daudz. Daudz gan ražošanā, gan arī kultūras jomā, jo, kā teikusi rakstniece un teātra zinātniece

Lilija Dzene: „Saimniecības vadītājs kultūras dzīvē konkrētā kolhozā vai sovhozā var izdarīt vairāk nekā kultūras ministrs.”¹⁴

„Cēsu rajona kolhozs „Alauksts” parakstīja sadarbības līgumu ar Teātra biedrību. Saimniecību centros apmeklētājus kupli pulcināja Mākslas dienas, Mūzikas dienas, Dzejas dienas. Nogales pils restaurāciju veicināja Talsu rajona Ļeņina kolhozs un sovhozs „Lubezere”. Gulbenes rajona kolhoza „Spars” priekšsēdētāja Dzidra Ozola neļāva aiziet bojā pussagruvušajām vēdzirnāvām. Ogres rajona kolhozs „Lāčplēsis” iedibināja Andreja Pumpura prēmiju. Lietderīgi pulsēja Zemkopības, Lopkopības un Mehanizācijas zinātniskās pētniecības institūti.

1974. g. Jelgavas rajona kolhozā „Avangards” svinīgi atklāja obelisku. Nozīmīgā brīža pārsteigums: republikā nomeliorēts miljonais hektārs lauksaimnieciski izmantojamās zemes.”¹⁵

Protams, labo darbu saraksts bija daudz garāks. Ar viena paša kolhoza „Ādaži” labajiem darbiem Ērika Hānberga sastādītajā grāmatā „Alberts Kauls triumfā un traģismā” aizpildīti desmiti lappušu. Diemžēl vismaz tikpat daudzas lappuses varētu aizpildīt ar kolhozos (un ne tikai sliktajos) sastrādātajām aplamībām. Lai atceramies baznīcas, ko saimnieciskie vadītāji pārvērtā par graudu noliktavām, bet nesaimnieciskie tāpat vien ļāva tām sabrukt. Bet par tām tajā laikā, protams, žurnālistam neļāva ne rakstīt, ne runāt.

Ēriks Hānbergs bija un joprojām ir atbildīgs žurnālists — viņš nekad nav „iegāzis” sarunu biedru, nekad nav izmantojis atklātības brīdī pasprukušu atzišanos, nav pelnījis popularitāti, izpaužot notikumus, kas kādam citam nepelnīti varētu kaitēt. Man viņš brīžiem ir šķitis pārlieku piesardzīgs, varētu sacīt pat — bailīgs. (No mūsu kopīgajiem ceļojumiem atceros: ja kādā lauku sētā mums pretī gadījās pēc izskata negants suns ar atņirgtiem zobiem, tad no mašīnas man bija jāizkāpj pirmajam. Pēc tam kāpa Imants Ziedonis, un tikai tad Hānbergs). Bet žurnālistikā Ērika

piesardzīgums atmaksājās. Saimniecību vadītāji pārliecinājās, ka viņa klātbūtnē var pārrunāt gan atklātbai domātās, gan augstākajai priekšniecībai slējamās lietas. Priekšsēdētāju *pareizās* atziņas iegūla avižrakstos, dažādas viltības, ar kuru palīdzību priekšsēdētāji iemanījās apiet daudzos absurdos tālaika likumu pantus, Ēriks iestrādāja savos stāstos — tik saistošos un aktuālos, ka Edgars Liepiņš tos iekļāva savu koncertu repertuārā, un tik pārļaicīgos, joprojām aktuālos, ka tie spēj uzrunāt arī mūsdienu ļaudis. Par to liecina gan atkārtoti izdotās un izpirktās Ērika grāmatas, gan uz stāstu pamata būvētās, skatītāju pārpildītās teātra izrādes. Skatītāji priecājās par kolorītajiem tipāžiem un par autora valodas pērlēm, par cilvēku vērtībām, ko nav spējis mainīt ne laiks, ne valsts iekārtas.

Talantīgākie saimniecību vadītāji toreiz bija ne tikai Ērika Hānberga, bet visu par laukiem rakstošo žurnālistu uzmanības centrā. Viņi bija arī manu atziņu avots. Viņi bija izcili ekonomikas ekvilibristi konkrētos apstākļos. Lielākoties godīgi personīgā dzīvē: savā kabatā nebāza un sievas nekrāpa, jo šos divus netikumus komunistiskā partija apkaroja īpaši bargi, bet uz likumpārkāpumiem, kas tika izdarīti sovhoza vai kolhoza labuma vairošanai, raudzījās caur pirkstiem un parasti aprobežojās ar rājienu. Rājiens atmaksājās, sarātie ar to pat lepojās kā ar ordeni. Padomju Savienībā ar tās plānveida saimniecisko gandrīz viss bija deficīts: mašīnas un iekārtas, minerālmēsli, spēkbarība, cements un ķieģeļi... Lai *izsīstu* deficītu, tā dalītājus uzcienāja, vadāja pa somu pirtīm un lūdza medībās, apgādāja ar žvētām vistiņām, karpām, zušiem, lašiem un citiem labumiem, kas nāca no pašu saimniecības un tāpēc netika uzskatīti par kukuli. No pašreizējās likumdošanas viedokļa tā bija visīstākā korupcija un dienesta stāvokļa izmantošana. Un mūsdienās visi izcili priekšsēdētāji būtu KNAB klienti. Taču Padomju Savienībā bija spēkā koncentrācijas noņemtu ētikas princips, ka izdzīvošanas vārdā veikta zādzība nav no-

ziegums. Varētu atsaukties arī uz Bībelē rakstīto — nedrīkst aizsiet muti jūga vērsim, labību kuļot. Arī tāds var būt sadzīves kultūras mantojums. Izcilo priekšsēdētāju veikumu Ēriks Hānbergs vispusīgi aplūkojis trīs savās pēdējo gadu grāmatās: „Alberts Kauls triumfā un traģismā” (šai grāmatai viņš bija gan viens no autoriem, gan sastādītājs), „Labvakar, priekšsēdētāj!” (par Saldus rajona „Jaunā komunāra” priekšsēdētāju Jāni Blūmu) un „Skuiņš Naukšēnos” (par kolhoza „Naukšēni” priekšsēdētāju Visvaldi Skuiņņu). Visapjomīgākā un arī vispusīgākā ir grāmata par Albertu Kaulu. Brīžiem pat šķiet, ka runa ir ne par vienu, bet par vairākiem Albertiem Kauliem. Laipns un viesmīlīgs pret vajadzīgajiem viesiem, kaprīzs, netaktisks, negants pret saviem vietniekiem, atsaucīgs un draudzīgs saskarsmē ar labākajiem ierindas darba darītājiem, noslēgts un skarbs ģimenē... Neviens no grāmatā intervētajiem neapšaubīja Kaula nopelnus augstas zemkopības kultūras iedibināšanā. Tā bija saimniecības un viņa paša prestiža lieta. Lauki bija perfekti apstrādāti, lauksaimniecības mašīnas ik vakaru pēc darba beigām kā svētku parādei noliktas. Tādās lietās Kauls varēja būt neganti prasīgs. „Iekopta vide cilvēkam neatļauj strādāt kā sušķim pa roku galam” — tāds bija viņa kredo. Cita lieta, ka augstās ražas tika iegūtas uz palīgozaru peļņas rēķina: katrs augkopības kultūru hektārs kolhozam sagādāja 1200 rubļu lielus zaudējumus. (Un te nu gan rodas jautājums: vai par augstu zemkopības kultūru atzīstama arī zaudējumus nesoša kārtība? Dažus gadus vēlāk Hānbergs faktiski atrada atbildi arī uz šo jautājumu.)

Vai Kauls pats bija kultūras cilvēks?

Priekšsēdētāja vietnieka Agra Eversa viedoklis: „Man liekas, ka nē. Viņš tikpat kā negāja uz teātri, tikpat kā negāja uz kino vai koncertiem.

„Ādažu” kultūras darbiniece Marina Sprindžuka: „Ar to, ka savu gaumi viņš uzskatīja par labāko, nācās rēķināties vienmēr. Atrunas, ka kaut ko nav iespējams realizēt,

nepastāvēja, neviens neuzdrošinājās runāt pretī. Programmai jābūt uz to un to datumu, tajā jāiekļauj tas un tas numurs, kurš Kaulam personīgi iet pie dūšas. Vai viņš kaut ko saprata no tā visa? Kā jau teicu, viņš uzskatīja, ka zina labāk. Ar to pietika. Ja kāds numurs Kaulam neiekrita sirdī, tad ilgi vairs nevarēja to dabūt uz skatuves.¹⁶ Veicināja kultūru, bija pretimnākošs kultūras darbiniekiem, kaut gan pats bija tālu no kultūras. Veicināja tāpēc, ka tas bija prestiži, piederēja pie labā toņa.”

Pēckara gados kultūras dzīve bija pārsteidzoši pretrunīga. Cenšoties ātrāk izdzēst kara šausmas, cilvēki meklēja aizmirstānos pašdarbības teātru izrādēs, kora dziedāšanā, vienkārši ballītēs. Ceļojošo kino seansu laikā skatītāju telpas bija stāvgrūdām pilnas neatkarīgi no repertuāra. Lidztekus Raiņa lūgām tika iestudēti konjunktūras garā rakstīti viencēlieni ar budzi, sabotieri vai ienaidnieku spiegu jaunā varoņa lomā. Skolotāji turpināja brīvvalsts laikā aizsāktās koku stādīšanas tradīcijas, daudzi ceļi skolu tuvumā tika pārvērsti par ābeļu alejām. Pionieru vadītāji slepus šķīrstīja mazpulku programmas un Mičurina ideju vārdā veidoja pie skolām izmēģinājumu lauciņus. Pirmie kolhozu priekšsēdētāji bija ar komunistiskās partijas atļauju ievēlēti vai tieši partijas ieliktņi. Izvēle nebija liela — vai nu bijušais sarkanarmietis vai bijušais kalps. Lauksaimniecības kultūru centās uzturēt paši zemnieki, kuri nespēja samierināties ar paviršu arumu vai pa roku galam sakrautiem zārdiem. Tik un tā pēc prasmīgāko saimnieku deportācijas, arī postošas nodokļu politikas dēļ piecdesmito gadu sākumā lauksaimniecība bija nonākusi zem bankrota līnijas: iekūlums nesedza pat sēklas tiesu, kūtis lopi apsprāga no bada un tā izraisītām sērgām. Samaksa par izstrādes dienām bija simboliska. Kolhoznieki uz darbu gāja tāpēc, lai netiktu tiesāti par kaitniecību.

Piecdesmito gadu beigās situācija mainījās. Amatierpriekšsēdētājus pamazām nomainīja ar Lauksaimniecības akadēmiju vai vismaz lauksaimniecības tehnikumus

beigušiem speciālistiem. Taču kad sēt, ko sēt, kādas platības apsēt un cik govīs turēt — to gan joprojām noteica partijas direktīvas. Arī tikko skolas solus pametušie speciālisti nebija gatavi drosmīgām pārmaiņām.

Savus studiju gadus Lauksaimniecības akadēmijā izvērtējot, tagad domāju, ka arī izglītības vērtību sistēma bija sapostīta. Pat erudītie pirmskara profesori bija spiesti savas zināšanas iemociēt no Maskavas atsūtīto priekšrakstu rāmjos. Katrs pasniedzējs piesardzīgi lasīja savu priekšmetu, vairoties izdarīt vispārīgus. Bija tikai daži, kas riskēja šīs robežas ignorēt un strādāja ar misijas apziņu — izaudzināt vispusīgus kultūras cilvēkus, kas spējīgi attīstīt ne tikai ražošanu, bet arī sadzīves kultūru. Bija izskausta vai piemirsta pirmskara prakse, kad studenti sava redzesloka paplašināšanai līdztekus obligātajam lekciju kursam gāja klausīties citas viņus interesējošas lekcijas. Tikai nedaudzi profesori (Pauls Galenieks, Arvids Kalniņš, daudzus gadus vēlāk Ervids Grinovskis) uzdrošinājās ar saviem studentiem runāt arī par dzīvi. Tie bija izņēmumi. Pārsvārā lauku dzīves sakārtošanai un vadīšanai tika gatavoti šauru nozaru speciālisti.

Tagad, salīdzinot un vērtējot, varam secināt, ka daudzi vēlākie veiksmīgie un vispusīgie saimniecību vadītāji un speciālisti, visvairāk kultūru balstošie, nākuši no lauksaimniecības vidusskolām, visvairāk no Bulduru dārzkopības tehnikuma, arī no Malnavas un Kaucmindes mājturības semināra, uz kura pamata vēlāk izveidoja Lauksaimniecības akadēmijas Pārtikas tehnoloģijas fakultāti. Ja runātu par kolhozu ēru lauku ainavas veidošanā, nāktos secināt, ka Bulduru dārzkopības tehnikumam vispār nav konkurentu. Varbūt šo skolu pasniedzējiem bija lielāka rīcības brīvība.

Kādi bijuši saimniecību vadītāju ceļi uz garīgo kultūru? Kādu motīvu vadīti, viņi tur nonākuši? Un kā pēc tam kultūra ietekmējusi viņus? Uz šiem jautājumiem Ēriks Hānbergs atbild savā grāmatā „Dziedošie brunurupuci”.¹⁷ Vīru vokālā ansambli „Arājs”

no 27 pamatsastāva vīriem četri beiguši Buldurus, divi — Malnavu, divi — Priekuļus, pa vienam no Kazdangas, Kandavas, Laidzes.

„Ansamblim trīsdesmit gados trīs būtiski uzbangojumi.

P i r m a i s. Dižmanīgais.

Kopā sarodas un dzied vadošie. Direktori! Priekšsēdētāji!

Sākumā — puspanopietnam, puspajokam.

Vīri negrasījās pārsteigt publiku ar dziedājumu. Kur nu! Latvijā tik pulka populāru ansambļu. Aizsācējus didīja velniņš parādīties uz skatuves direktorišķā kompānijā. Parādās. Ansambli pamana. Lauksaimniecības ministrija sāk balstīt. Ideologi labus vārdus saka. Prese, radio, televīzija raksta, stāsta, rāda. Oho! Vīri apjauš sevi jaunā kvalitātē. Vadošo lauksaimniecības darbinieku ansambli aicina uz visprestižākajām Latvijas skatuvēm. Vīri dižojas.

O t r a i s. Dzejiskais.

Vīri dzied. Ar prieku. Bet pirms dziesmas un pēc dziesmas viņi no papēžiem līdz matu galiem bija lauksaimnieciski. Ansambli dvēseliski aizkustināja sadarbē ar Elzu Radziņu. Koncertprogramma Senā daina, kļūsti spīva! bija atmodas nojausma... Oļģerts Šalkonis: „Viņi bija toreizējie varasvīri. Bet tieši viņi uzdrošinājās pateikt: „Velc, Dieviņ, zelta jostu apkārt manu tēvu zemi...”” Vīri atmaiga. Vīri ieklausījās dzejā. Un paši dzejiskāki tapa.

T r e š a i s. Sentimentālais.

Aizvien biežāk jādzird:

„Toreiz...”

„Kad es vēl biju...”¹⁸

Saimniecību vadītājiem ansamblis bija vajadzīgs lai padīžotos, lai satiktos, lai pakāvētos atmiņās. Augstākajai lauksaimniecības vadībai tas bija pilnīgi vienaldzīgs.

Māra Skride (ansambļa diriģente): „Nav pat saskaitāms, cik lauksaimniecības ministru esam pārdzīvojuši un cik vadības un uzvedības stilu iepazinuši — sākot ar Vladimīru Stroganovu, kuram nedrīkstēja atklāt, ka tāds ansamblis viņa paspārnē vispār pastāv, un Vladimīru Rimaševski, kurš runāja tikai

krieviski un izplūdis zvīnēja krēslā, lai gan sarunājās ar sievieti. Cits citu nomainīja Kazimirs Anspoks, Kazimirs Špoģis, Antons Briļš, Dainis Ģeģeris. Jo tuvāk mūsdienām, jo ministri mazāk interesējās par ansambļa likteni. Ar Robertu Dilbu, Jāni Kinnu, Albertu Kaulu, Pēteri Salkazānovu, Andri Raviņu un Ati Slakteri dziestošā pakāpenībā interese pārtrūka pavisam. „Arājs” palika viens pats.”¹⁹

Sovhozu direktori un kolhozu priekšsēdētāji praktiski valdīja laukos. Bija partijas centrālā komiteja, bija ministru padome, bija partijas rajonu komitejas, bija rajonu izpildu komitejas, bija ministrijas. Šis milzīgais virsslānis visādi ietekmēja un spaidīja saimniecību vadītājus. Bet ar viņiem rēķinājās. Un, ja kāds no direktoriem vai kolhozu priekšsēdētājiem bija tautsaimnieciski un diplomātiski ieticis izredzēto un ieredzēto skaitā, tādos ieklausījās un tādi varēja atļauties tribīnēs arī ķecerības paust.

Ainārs Rēdlihs — kolhoza „Zentene” priekšsēdētājs: „Viss, kas tapis no jauna ciematos vai bijušajās saimniecību teritorijās, ir direktoru un priekšsēdētāju nopelns.”

Aivars Lasis — Bulduru tehnikuma pārsniežs, arī direktors, daiļdārzu iekopšanas teorētiķis un praktiķis. Iedibināja ritmu: ar pirmā kursa audzēkņiem — pa Kurzemi un Zemgali. Ar otrā — pa Vidzemi un Latgali. Ar trešā — uz Ļeņingradu. Turienes piepilsētas vēsturiskie parki — neatsverama skola. Aivars ekskursantus izvadāja pa mākslas muzejiem. Ar trešā un ceturtā kursa audzēkņiem pedagogs divas reizes mēnesī devās uz teātriem. Pats un sieva vismaz reizi nedēļā klausījās koncertus vai skatījās izrādes. Ik pa brīdim atgriežas pie klasiķiem — sevī uztur Blaumaņa un Jaunsudrabiņa ētiskos kritērijus. Aivars Lasis iekārtojās daiļdārzus ļoti populāriem kultūras darbiniekiem, ļoti populāriem biznesa cilvēkiem.

Gunārs Mednis. Medņa vadītajā saimniecībā aizsākās ražas svētki. Pirmie sovhozu un kolhozu sistēmā. Gunārs Mednis nelegāli saimniecībā būvēja klubu.²⁰

Gunārs: „Sešdesmitie gadi. Ieradies ministrs Vladimirs Stroganovs. Jēkabpils rajonu kritizē par atpalcību. Teicu: „Vai jūs kaut reizi esat bijis šajā saimniecībā un zināt, pa kādiem dubļiem un mēsliem mēs slampājam?” Mani kolēģi, galvas nokāruši, klusēja un gaidīja, kāda būs reakcija. Ministrs tūdaļ aizdevās. Nākamajā dienā saimniecībā ieradās ministrijas pārvaldes priekšnieks Alijevs un sāka man apskaidrot, kā rīkoties. Sataisījām aršanas grafiku. Un desmit dienās visu platību uzarām... uz papīra. Pēc tam savā ziņojumā ministrs padomju saimniecību Lone atzīmēja kā paraugu. Es biju uzaris kā viens no pirmajiem. „Lūk, kāds efekts kritikai un vadītāja atbildībai.””²¹

Mārtiņš Ritums Treimanis — Katvaru pagasta priekšsēdētājs, Jaundzelvju saimnieks — uztur emocionālas saiknes ar pagātni. Mārtiņš ar savējiem iedez Līgo vakara ugunsurus apkārtējās bijušajās mājvietās un tādējādi sarunājas ar bijušajiem Jaundzelvju kaimiņiem, kurus kari, pārgrozības un represijas aizdzinuši pasaulē un no kuriem daudzi jau mūžībā. Atbalsta Pociema skolu un tās pūtēju orķestri. Bieži pieminēts saistībā ar skolu, ar Bārdas muzeju.²²

Indulis Zariņš — Pūres DIS galvenais inženieris, tagad uzņēmējs: „Kad dzīvojam Irlavā, mamma katru svētdienu gāja uz kultūras namu spēlēt klavieres. Es, mazs čičiks, stāvēju pie klavierēm un klausījos. Visjūtīgāk manu sirsniņu aizkustināja Bēthovena „Elizei”. [..]”

Jānis Rideris: „Direktoru un priekšsēdētāju piedalīšanās vīru ansambli noteikti veicināja kultūras dzīvi saimniecībās.” [..]

Māra Skride: „Jānis bija priekšzīmīgs padomju saimniecības Jelgava direktors. Man šķiet, ka nedaudz arī diktators. Apķērīgs, gudrs, bet diezgan ass. ... Dažu labu reizi esam uzstājušies Līvberzē, kultūras namā, kas Jāņa laikā uzcelts.” [..]

Arvīds Kalniņš — padomju saimniecības „Rudbārži” direktors: „Tautsaimnieciski palielošākais, ar ko varu lepoties, — Rudbāržu

būves: dzīvojamās mājas, bērnudārzs, mehāniskais sektors, cūku audzēšanas ferma, attīrīšanas iekārtas, siltumapgādes komplekss.”²³

Sarkanie baroni

Vasarā, augusta sākumā, piezvanu Ērikam, gribu norunāt tikšanos. Todien nevarot — esot ielūgts uz *sarkano baronu* salidojumu. Tāda ziņa mani iepriecina: tāpat, kādreiz aizvainotie lielsaimniecību vadītāji atguvuši humora izjūtu. Astoņdesmitajos gados viņi paši ar šo iesauku blēņojās. Pēc tam neganti apvainojās, kad Tautas frontes vadītājs Dainis Ivāns viņiem to iemeta acīs. Tagad atkal spēj pasmieties.

Ēriks Hānbergs nekad nav šo iesauku lietojis. (Visdrīzāk — jau minētās piesardzības dēļ. Negribēdams bojāt labās attiecības.) Bet nav otra, kurš sarkanā barona sindromu būtu tik precīzi atklājis, tiesa gan — izmantodams nepublicētu savas kolēģes Ārijas Klimkānes rakstu. Tā kā sarkano baronu ieguldījums ir sociālisma laiku kultūras mantojuma būtiska sastāvdaļa, ir vērts šo aprakstījumu citēt šeit vēlreiz.

„Tā laika populāra, dramatiska un traģiska personība bija **Aleksandrs Batņa**,” Hānbergs raksta „Dziedošajos bruņurupučos”. „Sākšu ar vēstījumu, kuru laikraksts „Cīņa” 1978. gadā nenodrukāja. Šī pirmspublikācija saīsinājumā: „Zemgalē ceļ klubu, tādu, kā Dailles teātris. Varbūt būšot pat labāks. Ļaudis, par to stāstīdami, saka: ”Batņa ceļ klubu.” Aleksandrs Batņa ir padomju saimniecības „Zemgale” direktors, kura vārds pazīstams ne tikai lauksaimniecības darbiniekiem vien. Bet tagad sovhozā „Zemgale”, Tukuma rajonā un pat aiz tā robežām saka arī tā: „Batņa cērt ozolus.” Seko Ā. Klimkānes teksts:

„Sociālistiskā lielsaimniekošana rada cilvēkos jaunas īpašības — neizmērojami plašu domāšanas, darbības un atbildības vērību. Tieši pēdējais — atbildības vērība — personas **es** vārdam dod īpašu svaru. Diemžēl šis es ieskanas arī tādos zvārguļos: „Es esmu saimnieks, es daru, kā gribu!” Satraucošas zi-

ņas, ka zāgē nost ozolu birzīti Rīgas–Tukuma šosejas malā, saņēma gan „Cīņas” redakcija, gan radiatoru komiteja... Uz notikuma vietu — sovhozu „Zemgale” — brauca arī republikas Dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības valdes inspektore Māra Zaļoksne un dabas aizsardzības sabiedriskais inspektors Guntis Eniņš. Mēs to vietu viegli atradām — dega liels sārts.

Torīt bija vēss. Apsildījāmies pie ozolzaru ugunsкура. Parunājām ar tiem, kas zāgē. Paskaitījām gredzenus — gadus ozola celmā. Eniņš izskaitīja septiņdesmit. Viens no zāgētājiem teica, ka tur, tai laukā, viņš saskaitījis līdz simt un pieciem. Tālāk neesot pūlējies. Redz, kāds divains koks tas ozols — aug vienus desmit gadus, aug vienus simt gadus. Aug otru simt gadus... Un tik aug. Bet tā jau saka: ozols trīssimt gadus aug, trīssimt gadus briest un trīssimt gadus kalst. Un tādu jauneklīti — simtgadnieciņu — zāgītis te novilē... 10 minūtēs. Sākumā zāgeri strupī: darām, ko liek. Jā, te ir 32 ozoli, tur viens, tur vēl. Pavisam nozāgēti 39. Bet ozolu šeit, uz bijušās Ļeņina kolhoza zemes, ko tikai pērn pievienoja Zemgalei, vēl daudz. Parunājām vēl šo to. Un braucām uz Zemgales centru pie direktora Aleksandra Batņas. Mums bija daudz jautājumu. Kāpēc cērt? Kas devis atļauju? Ko sovhozs iegūs no šiem aptuveni 0,3–0,5 hektāriem zemes, uz kuras aug ozolu birzs? Vai, pēc viņa uzskatiem, melioratori rīkojušies aplami, atstājot šos ozolus? Vai patiešām zāgeri dzina drūmus jokus, sakot, ka ozolu dēļi vajadzīgi cūkkūtiņ? Bet varbūt tie pārtaps lepnā parketā? Un varētu būt arī tāds jautājums: ko viņš domā darīt ar tiem neskaitāmajiem elektrības stabiem laukā otrpus ceļa? Vai tie mazāk traucē kombainiem, kā tas viens simtgadīgs ozols, pret kuru arī melioratori izturējušies ar cieņu? Uzskatījām, ka mums ir veicies, kad atradām direktoru viņa kabinetā.

Bet kas varēja paredzēt tālāko: tiklīdz direktors ieraudzīja Dzintras Šešo melno kastīti jeb reportieri (nevajadzēja mums Dzintru

laist pa priekšu!), tā nokomandēja: „Šito aizvāciet!” (Tas neapšaubāmi attiecās tikai uz reportieri, ne uz ko citu.) Radiokorespondente nepadevās. Tad notika neticamākais — direktors pakēra cepuri un izmetās no kabineta. Tā mēs četri sēdējām, gaidījām, neviens pie mums nenāca. Tikai pēc brīža blakusistabā kāda vīrieša balss noprasīja: „Vai aizbrauca?” Atbilde varēja būt nē, bet to mēs nesaklausījām, un atkal viss palika klusu. Nāca pusdienlaiks, sadomājām aiziet paēst un tur atkal ieraudzījām direktoru. Mana kolēģe arī šeit mēģināja iegūt pretimnākšanu, jo katram savs darbs, un radioreportierim vajadzīgs dzīvais ieraksts. Taču veltīgi. Tādēļ lai Aleksandrs Batņa neņem ļaunā, ka atbildes, kuras gribējām dzirdēt tieši no viņa, mums bija jāmeklē citur. Un izveidojās šāda aina. To birzīti kopa Rūdolfis Pētersons. Tā bija vēlējies toreizējais Ļeņina kolhoza priekšsēdētājs. Izplāva labo zāli. To ēda arī kolhoza teliņi, kurus Pētersontēvs kopa un kopj vēl tagad. Viņš bija arī pirmais, kurš pamanīja zāģerus, un viens no pirmajiem, kurš griezās ar lūgumu sava rajona iestādēs apturēt ozolu izciršanu. Uz Zemgali devās rajona izpildkomitejas lauksaimniecības pārvaldes inženieris mežkopis V. Jakuška, dabas un pieminekļu aizsardzības biedrības rajona nodaļas valdes priekšsēdētāja vietnieks V. Vītols un laikraksta „Komunisma Rīts” redakcijas darbiniece A. Bērica. Saruna viņu starpā noritēja šādi.

„Kas jums par daļu, tā ir mana saimniecība! Jūs saklausāties, ko visādas vecenes jums stāsta,” — tā direktors.

„Tie ir jūsu saimniecības ļaudis...” iebilda žurnālists.

„Tie nav mani ļaudis. Tā ir Pērkona skola...” (Laimonis Pērkons — bijušā Ļeņina kolhoza priekšsēdētājs. Viņa ļaudis — acimredzot kolhozieki.)

„Vai jums zemes trūkst?” — tā interesējās atbraucēji.

„Tas nav svarīgi. Kokam jāaug mežā, bet nevis laukā. Tie ir pēdējie stubeņi, kas tos atstājuši.”

V. Jakuška brīdināja:

„Par vientuļa koka nozāģēšanu jāmaksā sods līdz 300 rubļiem.”

„Nu un tad? Es samaksāšu!”

„Bet vai jums ir sirdsapziņa...” šķiet, pavisam nevajadzīgu toni uzņēma žurnāliste. Un atbildi viņa dabūja: „Šie koki man sapnī nerādīsies.”

Šo sarunu neuzdrošinātos pārstāstīt, ja tā būtu noritējusi zem četrām acīm.

Direktors Batņa ceļ lepu klubu, un direktors Batņa cērt ozolus. Vai to var savienot? Bet kāpēc tas jāsavieno? Tās ir divas dažādas lietas. Lepns klubs vēl neliecina par dziļu cieņu pret kultūru, tas liecina par ekonomisko bagātību. Diži ozoli vēl neliecina par ekonomisko bagātību, bet tie liecina par dziļu cieņu pret dabu un kultūru.

Ārija Klimkāne”

Kālab raksts neieraudzīja dienasgaismu? Tas taču aizstāvēja principus, par kuriem iestājās gan partijas centrālkomiteja, gan ministru padome.

Tāpēc neieraudzīja dienasgaismu, ka žurnālisti un dabas aizsargātāji uzdrošinājās kritizēt Aleksandru Batņu. Nesekmīgi bija laikraksta „Cīņa” redakcijas centieni Ārijas Klimkānes vēstījuma publicēšanai dabūt atļauju augstākajās lēmējinstītūcijās. Rakstu pārtulkoja krievu valodā, lai centrālkomitejas krieviski runājošie un lasošie funkcionāri varētu iepazīties un atbalstam vārdu teikt. Neteica. Avīzes redaktora vietniece Mersedē Celmiņa gāja pie ministru padomes priekšsēdētāja pirmā vietnieka Rūdolfā Verro. Veltīgs gājiens. Rūdolfis Verro manuskriptu ielika atvilktņē. Un punkts...

„Ne jau tikai Aleksandram Batņam bija diktatoriskas izpausmes,” — turpina Hānbergs. „Ilgonis Bite uzrakstīja kritisku rakstu par Rīgas rajona kolhoza Padomju Latvija priekšsēdētāju Jāni Sologubovu. Reakcija bija vētraina: „Ilgonis Bite nākamreiz mūsu kolhozā drīkstēs ierasties, nolūdzoties, uz ceļgaliem nometies.”²⁴

Dižmanības gadi — *sarkano baronu* laiks... Dižmanības uzbangojumā nodibināja ansambli. Dižmanības apziņā blēņojās ar iesauku. Taču tikko aprakstītais gadījums liecina: starp viņiem bija tādi, kas tiešām jutās kā baroni un uzvedās kā baroni. Aleksandrs Batņa, šķiet, visvairāk atbilda iesaukai: gan kā barons, gan sarkanais. (Dirigente Māra Skride: „Manuprāt, savā laikā viņš bijis ļoti sarkans, ja nu par kādu no mūsējiem to var teikt.”) No savas žurnālista pieredzes varu sacīt: Romualds Kavinskis bija barons — neej par tuvu! Vai viņš bija sarkanais barons? Vai Jānis Sologubovs bija sarkanais barons? Cik patiesi vai tēlots bija šo vīru sarkanums? Gunārs Mednis par to teicis: „Jā, es biju pionieris, komjaunietis, PSKP biedrs. Es dzīvoju 50 gadus okupācijas režīmā un biju spiests pieņemt šīs iekārtas spēles noteikumus. Es gribēju mācīties un strādāt, darīt labu cilvēkiem. Es nekaunos, ka mācījos komunisma cēlāju morāles kodeksu, kas daudz neatšķiras no Bībeles baušļiem Šodien pagaidām tāda morāles kodeksa nav un nevar būt, jo valsts vadītāju vārdi nesaskan ar darbiem.”²⁵

Jānis Blūms pavisam noteikti nebija sarkans (tēvs Paulis — virsleitnants Oskara Kalpaka bataljonā. Apbalvots ar Lāčplēša ordeni. 1940. gadā notiesāts, „par palīdzību starptautiskajai buržuāzijai” piespriests augstākais soda mērs — nošaušana) un nebija arī barons, jo pieejams katram, bet tieši viņš palaida aprītē iesauku sarkanie baroni. 1986. gadā, kad pie viņa viesojās Igaunijas lauku žurnālistu delegācija, viņš mēloja: „Skatieties un vērtējiet, kā strādā sarkanie baroni!” Tā taču iznāk! Pirms revolūcijas bija melnie baroni, Ulmaņa laikos — pelēkie, un tagad esam mēs, sarkanie baroni!” Šī epizode publicēta 1986. gada laikrakstā „Literatūra un Māksla”, varbūt tieši ar to iesauka „sarkanie baroni” aizgāja tautā.

Jāņa Blūma jokam bija dziļš zemteksts. Baroni kā cilvēki vienmēr bijuši visai atšķirīgi: gan kundziski, gan vienkārši, gan labi saimnieki, gan neprašas. Caur gadsimtu prizmu

skatoties, redzam, ka arī kādreiz nīstie vācu baroni cēlušī baznīcas un skolas un bijuši savu novadu kultūras dzīves rosinātāji. Kopīga melnajiem, pelēkajiem un sarkanajiem baroniem bija saimnieka vara un morālā atbildība par pārvaldāmā novada zemi un cilvēku likteņiem.

Pelēkie baroni daudz ko noskatīja un pārņēma no melnajiem baroniem:

„Muiža, ko 1905.gadā dedzināja, un muiža, kam agrārās reformas gados atņēma zemi, tomēr vispusīgi — ar zemkopības kultūru un sadzīves kultūru — ietekmēja gan vecsaimniekus, gan jaunsaimniekus. Muižu prakse papildināja senču gaumīgi izkopto skaistuma izjūtu. Nereti gan aizraušānās ar atdarināšanu aizgāja galējībās. Pārsmalcinātajās ģimenēs bērni un vecāki cits citu uzrunāja ar „jūs”. Laukos apkaimes sabiedrība šādus manieres pārspilētājus apsmaidīja.”²⁶

Pelēkie baroni no melnajiem pārņēma gan zemkopības kultūru, gan apkārtnes ainavas veidošanas kultūru, galda klāšanas kultūru... Sarkanajiem baroniem viss bija jāsāk no jauna. Tāpēc arī viņu atstātais kultūras mantojums ir neviennozīmīgs un pretrunīgs.

Meklējam un vērtējam

Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas Ēriks Hānbergs radoši un daroši iesaistījās saskatāko lauku sētu konkursa vērtēšanā. Tieši viņš bija šī konkursa idejas autors. „Iedīgls, kā jau dzīvē daudz kas, bija nejaušība,” viņš vēlāk raksta. „Es tolaik biju laikraksta „Neatkarīgā Cīņa” redaktora biedrs un direktora biedrs. Imants Ziedonis uzaicināja līdzdarboties Kultūras fondā. Pēcāk mani pat valdē ievēlēja. Jau no pirmajām dienām briedu pleca pielikšanai. Ierosināju konkursu, kura centrā — lauku sēta. Atbalstošs bija Kultūras fonda priekšsēdētājs Imants Ziedonis. Aprunājos ar domubiedru — Zemnieku savienības līderi Aivaru Berķi, kurš toreiz bija deputāts un Latvijas likumdevēju priekšsēdētāja biedrs...”

Mūsu trijotnei uzticēja būt žūrijā. Mūs kopā saturēja nemitīgi mainīgie, daudzkārt

plosītie lauki. Lauki, kas visādi mīcīti, tomēr uztur nācīgas ētisko kodolu... Mēs tišuprāt nemeklējam negācijas. Cenšamies ieraudzīt neparastumus, ar kuriem saimnieki ir apraduši un neiedomājas par tiem stāstīt.”²⁷

Idejas ierosinātājam pirmajā gadā i prātā neienāca, ka konkurss turpināsies piecpadsmit gadus. Gadskārtējā tēma ik reizi bija cita, bet pamatnoteikums viens: žūrija vērtē tikai sakoptas sētas. Atsaucība bija liela: piecpadsmit gadu laikā nācās apskatīt un izvērtēt pustūkstoti sētu, daudzas no tām — atkārtoti, Bauskas rajona lecvav „Bērziņos” žūrija viesojās pat septiņas reizes. Atbilstoši gadskārtējai tēmai mainījās žūrijas sastāvs, trim pamatsastāva vīriem pievienojās televīzijas žurnāliste Daina Bruņiniece un Latvijas mazpulku vadītāja Ilze Kļava. Konkursos gūtās atziņas apkopotas trīs grāmatās: A. Berķis, Ē. Hānbergs, I. Ziedonis *Lauku sēta ir gudra*; A. Berķis, Ē. Hānbergs *Liktenbērzi*; A. Berķis, D. Bruņiniece, Ē. Hānbergs *100 lauku sētas Latvijā* (par simt labākajām no konkursiem pieteiktajām sētām).

Vai un kāda ir konkursa vieta kultūrvēstures apzināšanā, ļauj spriest gadskārtējo tēmu saraksts:

- Latviskā lauku sēta — 1992. gadā;
- Pagrabs lauku sētā — 1993. gadā;
- Bērna vieta lauku sētā — 1994. gadā;
- Pirts lauku sētā — 1995. gadā;
- Avots manā zemē — 1996. gadā;
- Karoga vieta un karoga tradīcijas lauku sētā — 1997. gadā;
- Ceļš lauku sētā — 1998. gadā;
- Daudzinātākais cienasts novadā — 1999. gadā;
- Zivju dīķis zemnieka saimniecībā — 2000. gadā;
- Gudrību centrs lauku sētā — 2001. gadā;
- Bioloģiskās lauksaimniecības tirguspēja sakoptā lauku sētā — 2002. gadā;
- Bērzs skaistumam un peļņai sakoptā zemnieku saimniecībā — 2003. gadā;
- Pašu izprātotas vai pārmantotas iederīgas neparastības lauku sētā — 2004. gadā;

Simt visnozīmīgāko saimniecību apsekojums un grāmatas *100 lauku sētas Latvijā* veidošana un izdošana — 2005.–2006. gadā.

No simt visbūtiskākajām grūti atšķirot visvisvisbūtiskākās vai labākās, vai interesantākās. Kā neapstrīdamu kultūras mantojuma vērtību nesēju var nosaukt Cēsu rajona Jaunpiebalgas „Lielkrūzes” — labai draudzīgu bioloģisko saimniecību, kur saglabāts sētas senākais veidols, kur katram bērnam bija savs stūrītis mācībām, darbam un rotaļām, kur dīķos, ābeļdārzā un apstādījumos mājvietu atraduši daudzi desmiti putnu ģimeņu. Šī saimniecība ļoti palīdz nest pasaulē Latvijas vārdu — to ir apmeklējuši tūristi no visiem kontinentiem, no daudzām pasaules valstīm.

Senas ēkas, senus lauksaimniecības darba rīkus un mašīnas, senus darba paņēmienus glabā izveidotāja Viktora Ķirpa vārdā nosauktais Ates ūdensdzirnavu muzejs Alūksnes rajonā. Katru rudenī tur notiek arī seno darba veidu demonstrējumi.

Rožkalnu pagasta „Salenieki” — sena, muižas vakara izveidota saimniecība piesaistīja uzmanību ar ļoti sen būvētu pagrabu, ar trim karoga mastiem (Latvijas, viesu valsts un pašas Norkārklū dzimtas karogam), ar ārkārtīgi kuplu dzimtas ciltskoku, ar spēju iet līdzī laikam un būt arī mūsdienu paraugsaimniecībai. Riekstiņu ģimenes radītais Lauku dabas parks piesaista apmeklētāju tūkstošus ar novatoriskām idejām, ar Bišu taku, Meža, Sporta, Putnu un Minigolfa takām, ar mežabrāļu bunkuru un mežvīteņu kolekciju...

Konkurss bija rosinošs jau tā norises laikā: pēc tam, kad bijām izvērtējuši karoga vietu un karoga tradīcijas sakoptā sētā, mūs aicināja uz atkal un atkal citām saimniecībām, jo „arī mēs nupat uzslējām karoga mastu”. Konkurss turpinās arī bez mūsu līdzdalības: gan valsts mērogā, gan it īpaši rajonos. Tiek atkārtotas pat dažas mūsu tēmas (Latviskā lauku sēta — Alūksnes rajonā 2014. gadā).

Aizsākums nākamiem darbiem

Vērtējot sakoptās sētas, 1999. g. nonācām Bunkas pagasta „Izriedēs” — Lienes un Jāņa Rubežu bioloģiskajā saimniecībā. Tā gada konkursa tēma bija „Daudzinātākais cienasts novadā”, un Rubeži mūs cienāja ar visā Liepājas rajonā daudzīnāto Izriedes sieru. „Siers garšoja labi. Iespējams, ka vēl baudāmāks tas bija tālab, ka ar simpātiskiem caurumiņiem,” Hānbergs atļāvies pajokot. Diemžēl vietējie funkcionāri, atsaukdami uz Eiropas Savienības regulām, Izriedes siera ražošanu apturēja. Ēriks Hānbergs bija sašutis par birokrātisko pieeju: „Izriedes siera būtība ir absolūtā dabiskumā,” viņš raksta. „Paģērējums mainīt tehnoloģiju ir nelōģisks. Tas vairs nebūtu Izriedes siers. Tad jau būtu jāznīcina arī koka abras, kurās saimnieces raudzē maizes mīklu. Gadu desmitiem un pat gadu simtiem noturējusies saimnieču pārmantotā prasme gatavot cienastus. Kāzās, bērēs, kristībās, dzimšanas un vārda dienās radi un draugi svin, nemitīgi baudāmi. Nesaindējas un nemirst. Saimnieces un saimnieki zina, ko drīkst un ko nedrīkst. Paši kauj un paši kūpina, paši cep, paši skābē un paši marinē, paši brūvē un paši garantē. Taču nesamākslotiem produktiem arvien grūtāk ietikt tirgū. Sertifikācija iznīdē tradīcijas. Piesardzībai jābūt, taču ne jau bezjēdzīgi pārspīlētai.”²⁸

Pazīstot Hānbergu, varu apliecināt, ka augšminētie vārdi ir ar paša sirds asinīm rakstīti. Pārtikas gatavošanas tradīcijas, saimnieču pārmantoto prasmi viņš vienmēr turējis svētu. Kūpinājumiņu smaržai sekodams, viņš lauku sētās izložņāja daudzus pieliekamos kambarus, pirtis un pagrabus. Un tas arī ir vērā ņemams kultūrvēstures atzars. Ar tumsonīgu tā regulēšanu sastapāmiem jau padomju varas laikā, kad katra kolhoza kulinārijas cehā izstrādāta produkta tirgošanai bija vajadzīgs Valsts standartu komitejas sertifikāts jeb, kā toreiz teica, „katra novatoriski ieskābētu gurķu burka vispirms jāved uz Maskavu akceptēšanai”.

(Te gan jāpiebilst, ka diemžēl kopš tiem laikiem nekas nav būtiski mainījies, tikai nestandarta receptēm tagad prasām Briseles akceptu. Lai atcerāmiem garos strīdus par benzopirēna procentiem šprotēs un cūkgaļas kūpinājumos...) Un vienlaikus ar gandarījumu varam teikt, ka arī ēšanas tradīcijas un pārtikas gatavošanas tradīcijas Eiropā tomēr ir atzītas par nacionālā kultūras mantojuma sastāvdaļu, un tajā iekļauti vairāki tikai Latvijai raksturīgi produkti.

Bioloģiskās saimniekošanas iepazīšanai bija būtiska loma Hānberga vērtību sistēmas sakārtošanā. Augšminētās saimniecības apsekojām 2002. g. Sakopto lauku sētu konkursa ietvaros. Secinājām, ka „Būt bioloģiskajam lauksaimniekam nozīmē saimniekot tikpat gudri, kā to dara daba. Ir augi, kas viens otram palīdz, un ir augi, kas viens otru nīdē. Gudrs zemkopis nemeklē indes, bet meklē dārza augiem pareizos kaimiņus. Gudrs zemkopis saprot, ka augsne nav ne smilšu sauja, ne māla pika. Katrā sauajā ir miljardi sīkbūtnu, kas palīdz baroties augu saknēm. Laba raža ir tam, kurš prot palīdzēt sīkbūtnēm. Ļoti auglīgas dārza augsnes vienā hektārā var būt līdz piecām tonnām slieku: tās irdina un vēdina augsni labāk par vislabāko cilvēka izgudroto mehānismu. Laba raža ir tam zemniekam, kurš prot palīdzēt sliekām. Dabīgās pļavas, utilitāri spriežot, ir mazražīgas, dod ceturto daļu no tā, ko dod kārtīgi mēslosts āboliņa un auzenes mistrojums. Toties kāda fantastiska daudzveidība: raspodīņi, ceļtekas, baldriāni, piparmētras, kumelītes, vārnkājas, vīgriezes, kaķpēdiņas, meža zemenes ar gatavām un pusgatavām ogām! Katrā izkaps vēzienā krīt vesels ārstniecības augu herbārijs! No tāda siena ražots piens ir ne tikai uzturs, bet arī medikaments. Tikpat dziedinošs, kā no savvaļas ziediem vākts medus. Dzīvojot dabas vidū, mēs to nenovērtējam un par to pat nedomājam. Atšķirību pamanījam tikai vēlāk, kad, uz pilsētu pārcēlušies, dzērām kolhozu un sovhozu lielfermās ražotu, pēc kukurūzas skābbarības

smirdošu, ar veļas pulveri no skābšanas paglābtu pienu.”²⁹

Ērika interese par labai draudzīgu saimniekošanu auga augumā, 2009. g. iznāca viņa grāmata „Sākās ar govs ragu”, un tur nu beidzot ir pilna skaidrība par to, ko saucam par zemkopības kultūru, par patiesi kulturālu lauksaimniekošanu, kas kolektīvo lielsaimniecību lielmanībā bija pilnīgi aizmirsta un ko atcerējās, tikai atmodas laikam tuvojoties, kad zinātniekam Imantam Heinackim kopā ar grupu Latvijas lauksaimnieku radās iespēja doties uz Vācijas Federatīvo Republiku. Imants Heinackis par to teicis: „Vīspirms nonācām eiforijā, pēc tam sākām pamazām apzināt, ka daudz kas no šķietami jaunā ir pazīstams kā mūsu tēvu tēvu garīgā mantojuma piemirstās vērtības. Kādas bija tās piemirstās vērtības — uz to Hānbergs atbildējis izteikti savā stilā: „Līdzens arums (lai velēna velēnai piekļautos kā mīloša vīrieša plauksta mīļotās sievietes krūtīj). Kūtmēsli (kritērijs — viena slaucama govs vienam aramzemes hektāram). Augsnes sastrādājums (tam jābūt kā dzīparam). Ciniņš ar nezālēm (papuves).”

Tā jau bija bioloģiski tīrā saimniekošana. Taču tāpat kā konveijers paātrina rūpniecību, ķīmija aktivizēja lauksaimniecību. Un nu ir aiziets tik tālu, ka cilvēce šausminās, bet ikdienā turpina indēties.³⁰

Minētās grāmatas nodaļā „Guvuma tiku-mība” izcili precīzi aprakstītas sociālistiskās lielsaimniecības aplamības un pārspilējumi: „Ir ļoti jutīgas laboratorijas un ir ļoti mūsdienīgas metodes, kā konstatēt pat vismazākās indes devas, kādas ieēdam un iedzeram ik dienas. Ir simtiem un tūkstošiem piesardzības ieteikumu, bet raupjā dzīves īstenība uzrāda simtiem un tūkstošiem izpausmju augkopībā un lopkopībā, pārtikas producēšanā un maltīšu gatavošanā, kur nav ievērots ne likums, ne tikums. [...] Zinātnieki un praktiķi turpina un turpinās pētīt un attīstīt piena lopkopību. Lai no govs varētu aizvien vairāk izdabūt. Bet vai patiešām nav kāda robeža, kurai pāri nedrīkstētu iet? [...]

Jau piectūkstošniecēm un seštūkstošniecēm reizumis tesmeņi bija tik nokareni, ka govis, ganībās iedamas, ar kāju nagiem satraumēja pupus. Tāpēc jau gremojošajam piena producētājam reižu reižem tesmeņus uzsaitē. Saturētājus sarunvalodā dēvē par pupturiem. Ar dižgovīm dižojas. Pa izstādēm vadā. Filmē. Bet, ja sarēķina izdevumus un papildrūpestus, cik tādas rekordistes izmaksā un kādu uzmanību pagērē, secinājumi nav iepriecinoši. Par visekonomiskākajām tomēr atzīst govis, kuru pienīgums turas 5, 6, nu vēl arī 7 tūkstošu robežās. Tiecībā pēc vairāk un ātrāk samiltz pārmērības. Galējības. 1970. gadā apgāds „Liesma” laida klajā manu vēstījumu „Smaile”. Dokumentējumu par putnu fabriku „Ķekava”.

Fragments: „Vistai jādēj lielas olas, kuras atbilst inkubatora kritērijiem. Bet cik ilgi tik lieliskas olas var dēt? Isu brīdi. Un tad jāaudzē atkal jauna vista. Kāds ir dējējas mūžs? Četrpadsmit, piecpadsmit dzīvošanas mēneši. No tiem pusgads jāaug vien. Astoņus, deviņus mēnešus intensīvā dēšana. No tiem pāris mēnešu olas inkubēšanai neder. Lietderība: 43 procenti no dējējas mūža. Kā pagarināt lietderības mēnešus? Trīs mēnešus fabrika diskutēja par eksperimentu. Kā atjaunināt nodējušās vistas? Atbildi sniedza prakse. Vistas sāk badināt. Tās jūt briesmas. Kā aizsargāties? Organisms pats rīkojas — nomet spalvas, lai tās lieki netērētu enerģiju. Absolūta tumsa. Gaismu iedez tikai tad, kad vistām dod dzert. Barību — ne kripatas četras dienas. Pēc tam pa kriksītim. Kā reagē vistas? Pirmajā dienā — mierīgas. Otrajā dienā — nervozas. Piektajā dienā vistām sāk krist spalvas. Sestajā dienā putni ir agresīvi. No septītās līdz četrpadsmitajai dienai gaismas brīžos knābj cita citu. Deviņpadsmitajā dienā beidzas badošanās. No divdesmit pirmās līdz trīsdesmitajai dienai — dīgst jaunas spalvas. Kad tērps ir krāšņs un spīdīgs, vistu kūti ielaiž gaiļus. Un sākas tā trakā dēšana no jauna.”

Jā, toreiz tā rakstīju, lai popularizētu. Bet šodien vairs nerakstītu. Man šķiet, ka

tā tomēr ir dējēju mocīšana. Tāpat kā zosu pleznas pienaglot grīdai, kad putnu ašāk grib nobarot. Bieži vien par noteicošo kļūst pirmā mirkļa efekts. Pirmais ieguvums. Tā tas bija Kazahstānā, kad PSRS vadītāji izmisīgi mēģināja tikt laukā no tautsaimnieciskā apkauņojuma. Un, proti, nemitīgi vajadzēja iepirkt graudus no ārvalstīm. Un, lūk, par glābiņu izsludināja jaunapgūstamās zemes. Uzars. Apsēs. Un tonnu miljoni birs apcirkņos. Pirmajā reizē uz to pusi gāja, bet, kad arkli sāka zemi grozīt atkārtoti, ne tikai vētras, bet arī vējiņi vieglo augsni pacēla gaisā. Pirmā mirkļa efekts izrādījās mānīgs. Es pats vienugad, vēl students būdams, biju labības novākšanas talkā. Tā vairs nebija raža, bet tukšs izmisums pelavu svarā. Latvija jau arī dabūja ciest no liellauku pārmērībām. Tiecība pēc bezpūliņu rezultātiem pasaulē uzliesmo kā epidēmijas.”³¹

Un vēl:

„Kopīpašuma traģēdija! Tā diemžēl miltz un miltz, neatkarīgi no sabiedriskajām iekārtām un nacionālajām piederībām. Miltz arī ģimenes dārzu dobītē. Es savā pēckara zēnībā uz kāpostiem kaisīju tolaik izslavēto brīnumpulveri. Kaisīju uz kāpostiem, lai pazūd spradži. Brīnumpulveri pēckara trūcības gados kaisīja bērniem matos, lai izsargātos no utīm.

Jābrīnās par piesardzīgajiem Kārļa Ulmaņa laika zemniekiem, kuri ar ķimikālijām nešķiedās, kodinot sēklas un uzbirdinot hektāriem mākslīgos mēslus. Jābrīnās, ka lauku gudrinieki pēckara sociālismā noticēja DDT pulvera visvarībai un nekaitīgumam. Sak, tas jau tikai pret spradžiem, utīm un citiem mošķiem.

Tā tad: vispasaules traģēdiju mēs veicinām katrs savā vagā, ja saimniekojam nesaprātīgi.”³²

Grāmatā „Sākās ar govju ragu” ieviesta lasītājiem un, šķiet, arī pašam Hānbergam skaidrība par to, kas īsti ir zemkopības kultūra un cik neticami bagāts un pārņemšanas vērts ir šis kultūras vēsturiskais mantojums.

Un te ir arī atbilde uz jautājumu par kultūrālās lauksaimniecības kritērijiem. Saimniecība, kur dējējvistas badināja, lai tās nomestu spalvas, noteikti nebija augstas lopkopības kultūras saimniecība. Tāda nebija arī saimniecība, kur zosis ar pleznām pienagloja pie būra grīdas, lai tās lieki netērētu enerģiju. Ar amonjaka ūdeni izdzītas kartupeļu, arī graudaugu rekordražas nebija augstas zemkopības kultūras saimniecības, lai cik kulturāli būtu strādājis mehanizators. Arī ražu rekordi, kas sasniegti uz palīgozaru rēķina, neliecina par augstu zemkopības kultūru. Kaut gan — velns viņu zina! Tas pats jau notiek arī pašreiz, kad visi Eiropas zemnieki dzen augšā ražas un izslaukumus uz trekno piemaksu rēķina.

Kultūras loks Lejas Birzniekos

Publicista Hānberga vērtību sistēmas sakārtošanas jomā visbūtiskākā ir grāmata „Janeks uzmeklē Birznieku”. To varētu uzskatīt par pārcirstā pavediena sasiešanas brīdi, par Ērika Hānberga atgriešanos bērnības zemē pie tā laika sadzīves kultūras un sadzīves tradīcijām. Meklējumu aplis noslēdzās ar šīs grāmatas uzrakstīšanu. (Tiem, kas grāmatu vēl nav lasījuši, pateikšu, ka Jānis Birznieks bija Kārļa Ulmaņa laika pēdējais zemkopības ministrs, bet Juris Janeks — viens no sociālisma laiku pakļaušanās–nepakļaušanās spēles spēlētājiem, rajona lauksaimniecības dzīves vadītājs, bet vēlāk arī neatkarību atguvušās Latvijas Saeimas deputāts, Jāņa Birznieka piemiņas uzturētājs.)

„Jāņa Birznieka laikā Latvijas lauki iegāja stabilitātē,” — skaidro Hānbergs. „Joprobām pamatu pamats bija raža, izslaukumi un piesvari, kurus salīdzināja, vērtējot veikumu. Taču aizvien nozīmīgāka loma bija arī citiem kritērijiem. Varošākajās un turīgākajās zemnieksētās ainavisko daiļumu un dārzus iekoptaicināja speciālistus. Būvēja augļu pagrabus.

Lauku sētās parādījās stikla baloni, kuros pukšķēja topošais vīns.

Saimniekmeitas skolojās Kaučmindē, lai apgūtu maltīšu gatavošanas iemaņas. Un lai

izskolotos par gudrām līgavām un gudrām sievām.

Lejas Birzniekos algoja virēju un dārznieku.

Sugas bulli importēja no Dānijas.

Ministrs, tautiešus uzmundrinādams, rosināja: „Arī jaunajai paaudzei katrā mājā jāierāda piemērotas telpas, lai ar to mājas tai padarītu mīļas.”

Un, tiklīdz bija lielāka rocība, māju pār-būvējot labiekārtoja: augšstāvā septiņas istabas, apakšstāvā — trīs. Lai saime justos ērti un ciemiņiem būtu patīkami. Tālaika tendences bija tiecīgas arī dailē būt. Un atļauties nautiņu tērēt ieguldījumiem, kas nenes peļņu tieši, bet mundrina garastāvokli gan. Latvieši, tāpat kā agrākajos laikos, pirms godiem brūvēja alu. Bet viesošānās tradīcijas strauji papildināja pašdarīto vīnu baudīšana.

Darīja alu. Raudzēja vīnu. Un uzturēja iemalkošanas kultūru.

Nepļēguroja. Saimnieki, kas mirka alko-holā, izputēja.

Iemalkoja. Un lepojās. Ar galda klājumu. Ar verandām. Ar ēdamistabas mēbelēm. Ar puķu dobēm.³³

Latvju sēta

28,2 hektāri. Lejas Birznieki — tipiska latvju zemnieksēta. 1936. — sekmīgajā gadā no 30 pūrvietām izkuļ 1800 pudu labības.

Govis (labākās) dienā izdod 32 litrus piena.

Gadā pārdod 30 bekonus.

Atlikums naudā — 2000 latu. Ieguldīti jaunbūvēs.

Ar vēja rotoru ūdeni iesūknē tvertnē un pa caurulēm novada saimniecības ēkās. Trīs boileri nodrošina ar siltu ūdeni. Cilvēki pēc darba īpašā telpā var nomazgāties.

Tualete skalojas ar ūdeni.

Kūtīs vienkārša, bet praktiska ventilācija: sienās pie griestiem caurumi siltā gaisa novadīšanai. Sienu ārpusē pie logiem caurumi, pa kuriem svaigais gaiss vados ieplūst kūtī.

Trīsstāvīga darbarīku glabātuve, kurā viss pārredzams un pieejams. Katru rīku un mašīnu pēc pabeigta darba notīra, izlabo. Kam pienākas pārklājums, pārkrāso.

Starp vēja rotora stabiem neliela darbnīciņa.

Labības klēti apakšstāvā darbojas maltuve. Klēts augšā graudus žāvē ar gaisa ventilāciju. Palīdz arī skārda jumts, kas saulē sasilst. Govju kūts, zirgu stallis, cūkkūts — ērti iekārtoti. Visur svaigs gaiss, arī liellopu dziļajā kūtī.

Mājas pagalms un apkaime izdaiļota ar puķu dobēm un zālienu.

Augļu koku dārzs dārznieciski sakopts.

Saimnieku mitekļi un laukstrādnieku dzīvokļi mājīgi.

Strādniekiem brīvas svētdienas un gadā sešas brīvdienas.

Saimnieks un saimniece aktīvi piedalās darbos, paši vada traktoru.

Salmu pūtējs no kuļmašīnas salmus aizvada novietnē.

Dienas ritms noteikts tā, lai ēdienreizes būtu zināmā laikā un darbi neievilkto vēlū vakarā.³⁴

Sadzīves kultūra

Par to, kāda bijusi dzīvošana un sadzīves kultūra Lejas Birzniekos, stāsta Birznieku krustmeita Anna Savele.

„Tā bija labi nostādīta kārtīga saimniecība. Cilvēkiem maksāja labas algas un deva ļoti labu uzturu. Gadiem dzīvoja un strādāja vieni un tie paši cilvēki. Saimnieki ēda kopā ar saimi, daudzreiz arī ciemiņi ēda kopā ar visiem, ja gadījās atnākt vai atbraukt ēdamreizē.

Saime, par laimi, arvien gadījās tāda, kas savstarpēji satika. Nebija nekādi īpaši strīdi vai nesaticība. Katrs darīja savu darbu un, ja vajadzēja, palīdzēja vēl otram. Sevišķi jauki bija talkās. Tad sagāja vairāku kaimiņu ļaudis un kopīgi darīja darbu. Kad rudzi bija nopļauti vai mēsli izvesti, vai arī kuļšana pabeigta, tad pēdējā mielastā, tas parasti iekrita

pievakarē, visi darbinieki nomazgājās, uzgērbā līdzpaņemtās tīrās drēbes un sēdās pie talkas vakariņām. Bija neiztrūkstoši miežu alus, ko ļoti meistarīgi prata izbrūvēt saimniecības vadītājs un priekšstrādnieks Miķelis Birznieks. Viņš bija ministram no radu puses. Ļoti gaišs un dzīvespriecīgs cilvēks. Bija galda arī pašdarinātie vīni un šņabis. Vakariņas beidzot, visiem prāts bija pacilāts. Nejedzīga piedzeršanās nekad nenotika. Tad bija laiks iet pagalmā uzdziedāt un uzdancot. Bija kaimiņi „Rukuši”. To vecākais dēls Miķelis bija labs muzikants. Viņš ar ermoņikām spēlēja dejas, un visi talcinieki griezās līdz vēlai naktij. Viss darba grūtums bija aizmirsts...

Jautri gāja, kad pirmo dienu laida govīs no kūts ganībās. Govīs gāja lēkādamas. Tikušas brīvībā. Tad nu vakarā to lustīgu laistīšanos! Kurš kuru tik varēja vairāk saliet slapju. Parasti puīši lēja uz meitām (sevišķi, ja kāda vēl patika) un meitas uz puīšiem, līdz visus varēja nogriezt kā dvieļus.

Nekad nekā netrūka. Neviens saimnieks Latvijā nebija bez savām rezervēm nebaltaī dienai.

Lejas Birzniekos bija apstādīti lieli laukumi ar sarkanām jānogām, upenēm, ērkšķogām un ķiršiem. Lasīja augļus un ogas pārdošanai tirgū, un palika vēl pāri ievārījumiem, kompotiem un vīniem. Virtuvē uz lielās maizes cepamās krāsns katru rudeni nolika vairākus balonus rūgšanai. Tad bija, ko pacienāt ļaudis talkās, svētkos, Jāņos un kad atbrauca ciemiņi.

Pagrabkalnā pie augļu pagraba katru gadu neiztrūkstoši tika svinēti Jāņi. Puīši taisīja pūdeli, lika galdus, stiepa uz kalnu alus mucas. Meitas sēja sierus — gan mīkstos, gan cietos. Cepa raušus un speķaraušus. Parasti jau bija paaudzies kāds telēns vai ruksis, un tad bija cepeši, ruletes un saldētās gaļas. Sanāca tuvāki un tālāki kaimiņi ar vaiņagiem, ziedu klēpjiem sveicināt Birznieku Jāni. Radās vēl arī citi Jāņi, un visi tika sveicināti un mesti pa gaisu. Sabrauca ciemiņi no Liepājas un no citurienes. Visi tika mīļi uzņemti un pacienāti.

Tikpat jauki bija arī Ziemassvētki. Tad tika kautas vismaz trīs cūkas. Saime bija liela, un ēdamā vajadzēja daudz. Tad tā lielā darišana, līdz sataisīja gaļas desas, aknu desas, pastētes un citus gardumus. Kad gaļa bija iesālīta un desas sataisītas, visu veda uz kaimiņiem — „Poļiem”. Viņiem bija mājā iekārtota kūpinātava.

Ziemassvētku priekšvakarā uzpostā māja smaržoja pēc svaigas eglītes, ko puīši tikko bija pārveduši no meža, un pārveduši arī skujiņas pie durvīm — sniegotās kājas noslaucīt. Brīnišķīga svētku sajūta, kāda var būt tikai bērniībā! Pievakarē atnāca pastnieks ar laikrakstiem, žurnāliem un ar daudz apsveikuma kartītēm. Arī tam tika baltmaize un rauši, ko pārnest mājās. Paēdām vakariņas un braucām visi uz Bārtas baznīcu, uz dievkalpojumu... Kad pārbraucām, klāja svētku galdu, dedzām eglīti, un tad nāca skaistākais: Ziemas svētku vecītis. Vecītim bija liels dāvanu maiss. Neviens netika aizmirsts. Arī puīšiem un meitām bija katram vērtīga dāvana. Meitām pa lielākai daļai drāna kleitai vai arī kas cits noderīgs. Puīšiem džemperī, jakas, siltas kurpes — kas nu kuram.

Nepalika bez sava prieka arī nespējnieku mājā nespējnieki... Katros svētkos Birznieka kundze lika cept veselu cepienu baltmaizes, raušus, speķaraušus. Jūdza zirgu un visu cepienu veda uz Špāru muižu vientuļajiem cilvēkiem. Es vienmēr braucu līdzī un līdzēju izdalīt. Nevaru vēl tagad aizmirst šo veco, slimo cilvēku prieku, kas mirdzēja viņu acīs — dažkārt neredzošajās.

Vasarās brauca uz Lejas Birzniekiem daudz ekskursantu. Katru svētdienu vismaz viena grupa, citreiz pat pa trim ... Brauca apskatīties un pamācīties, kā racionāli saimniekot. Kad Birznieks bija mājās, pie viņa nepārtraukti brauca cilvēki pēc palīdzības, pēc padoma, dažkārt tīri privātās lietās. Viņš nevienu nenoraidīja un neatteica.³⁵

Sakoptība ministra Birznieka skatījumā

„Tikai reālais visu dzīvi nevar un nedrīkst aizpildīt. Padomāsim arī par skaisto apkārtni, kurā patīkami atpūsties pēc dienas darbiem. Daudz pūļu un līdzekļu tas neprasis. Šopavasār iestādīsim dažus kociņus, pāris puķudobes. Visu vasaru tas jau būs patīkams atgādinājums. Vēl nākamajos pavasaros tāpat, un tad arī drīz ikviena lauku sēta nebūs kaila, pelēka lauka vidū, bet ap to pacelsies zaļā lapotne, kura sargās un audzēs senos aizmirstos tikumus...

Reizē ar to — vēl viens draudzīgs aicinājums: aiz kuplām birzīm nedrīkst slēpties nekoptas ēkas, nedrīkst būt sagrauvušas sētas, tas viss izlabojams agrā pavasarī. Tāpat cauri jumti.

Kaut ko arī acīm, kaut ko arī sirdij! Tad labāk veiksies praktiskais darbs, mīļāka un patīkamāka kļūs sēta un dzīvojamā māja, jaukāka būs atpūta pēc ikdienas darbiem...³⁶

Apjomīgi citētie grāmatas fragmenti tik pilnīgi ilustrē Ulmaņlaiku zemkopības kultūru un sadzīves kultūru, ka būtu aplami pie tā vēl kaut ko piebilst. Kā Eduarda Virzas ideāls bija Straumēni, tā Ērika Hānberga ideāls varētu būt Lejas Birznieki.

Ugunskurs, kas met dzirkstis

Kāpēc Ēriks Hānbergs ir tāds, kāds viņš ir? Kāpēc viņš ir spējis tā saasināt sabiedrības uzmanību uz lietām, kam līdz tam esam nevērīgi pagājuši garām? To, manuprāt, vistrāpīgāk ir pateikusi viņa skolas biedre Anija Vīksna, vēlākā žurnāliste Anija Pelūde. (Lasot gan jāpatur prātā, ka to rakstījusi jauna vidusskolniece, kam toreiz jaunais Hānbergs droši vien nebija vienaldzīgs.)

„Es tevi bieži apbrīnoju. Dažkārt cilvēkus salīdzina ar degošu bērza šķilu — Tu esi ugunskurs, kas met dzirkstis. Dažas kādam sāpīgi dzeļ, citas atsitas pret betonu, vēl citas aizdedzina jaunus ugunskurus cilvēkos, arī mani.

Atskrēja melns teļš. Un kāda Tev tur būtu daļa? Bet nē. Tev jāiet, jāskrien vircas zaņķī un jāuzzina, kāpēc tur tā, bet citur savukārt tā. Kāpēc importa melnraibā labāka par mūsu brūno? Un to „kāpēc” Tu velc ārā no neēduša lopiņa mutes, no cilvēku bezatbildības un bezrūpības. Tev saka — tā nav, bet Tu paliec pie sava.

Un tad Tu nokrīti ceļos, pieliec ausi pie mālaines, tikko uzartas zemes. Tev nav bail, ka slapjumā Tavām biksēm izies „buktes”. Tevi savā varā paņēmis jautājums: „Zem vaigas ūdens tek vai netek?”

Tu dzirdi, ka zeme klieudz neizaudzētas ražas balsi, raud ar noniecināta laika asarām. Kad mašīnas sāk stigt tur, kur nevajadzētu iestigt, kad ūdens sāk krāties, kur tam nevajadzētu sakrāties. Tu skrien pakaļ melioratoriem, kuri par labu darbu saņemtās prēmijas un algas jau sen notērējuši. Tu centies cilvēkus pārliecināt, ka svarīgs jau nav tikai darba process, bet arī tā galaprodukts. Es domāju, ka Tu gribi uz pasaules noķert Lielo Vienaldzību, piesiet viņai pelēku laukakmeni un noslīcināt. Bet ar divām rokām ir par maz, lai to veiktu.

Stārķis apmetas elektrības stabā... Arī tas Tevi uztrauc. Kāds aizmirsis ielikt ratu riteni liepā? Un Tu ej skatīties, kas tur īsti notiek. Nē, ritenis stāv kā stāvējais, taču viensētā nav nevienas dzīvas dvēseles. Tās iemītnieki pārcēlušies uz ciematu. Stārķi ligzdo cilvēku tuvumā...

Man patīk, ka Tu par visu nejūsmo un nesaki: „Cik skaisti!”, „Cik labi!”, bet rocies kā kurmis pa zemi un meklē vienu vienīgo vārpatas saknēni. Ja to neatradīs, lauks, kamēr mēs pa virsu priecāsimies, var aizaugt ar nezālēm.³⁷

Avoti

- ¹ Hānbergs Ē. *Stāstu izlase*. Rīga: Jumava, 2012.
- ² Hānbergs Ē. *Labvakar, priekšsēdētāj!* Rīga: Jumava, 2000. 121. lpp.

- ³ Hānbergs Ē. *Mirkliši*. Rīga: Priedaines, 2000. 190.–191. lpp.
- ⁴ Turpat, 189. lpp.
- ⁵ Hānbergs Ē. *Jaušības un nejaušības*. Rīga: Jumava, 2008. 38.–39. lpp.
- ⁶ *Mirkliši*. 12. lpp.
- ⁷ *Jaušības un nejaušības*. 37. lpp.
- ⁸ *Labvakar, priekšsēdētāj!* 9. lpp.
- ⁹ Turpat, 9. lpp.
- ¹⁰ Hānbergs Ē. *Uzrakstīto pārļasot*. Rīga: Avots, 1985. 56.–65. lpp.
- ¹¹ Hānbergs Ē. Trešais kartupeļu mazums. *Biķu alus*. Rīga: *Liesma*, 1985. 33.–39. lpp.
- ¹² Turpat.
- ¹³ *Uzrakstīto pārļasot*. 86. lpp.
- ¹⁴ *Labvakar, priekšsēdētāj!* 155. lpp.
- ¹⁵ Turpat, 155. lpp.
- ¹⁶ Hānbergs Ē. *Alberts Kauls triumfā un tragismā*. Rīga: Jumava, 2004. 314.–315. lpp.
- ¹⁷ Hānbergs Ē. *Dziedošie bruņurupuči*. Rīga: Jumava, 1995.
- ¹⁸ Turpat, 11.–12. lpp.
- ¹⁹ Turpat, 50.–51. lpp.
- ²⁰ Turpat, 23.–24., 30. lpp.
- ²¹ Turpat, 115. lpp.
- ²² Turpat, 31. lpp.
- ²³ Turpat, 32., 59., 60., 126. lpp.
- ²⁴ Turpat, 15.–20. lpp.
- ²⁵ Turpat, 121. lpp.
- ²⁶ Hānbergs Ē. *Janeks uzmeklē Birznieku*. Rīga: Jumava, 2009. 137. lpp.
- ²⁷ Berķis A., Hānbergs Ē., Ziedonis I. *Lauku sēta ir gudra*. Rīga: Jumava, 2001. 169., 171. lpp.
- ²⁸ Turpat, 196. un 202.–203. lpp.
- ²⁹ Berķis A., Bruņinieca D., Hānbergs Ē. *100 lauku sētas Latvijā*. Rīga: Jumava, 2007. 13.–14. lpp.
- ³⁰ Hānbergs Ē. *Sākās ar govus ragu*. Rīga: Jumava, 2009. 8. lpp.
- ³¹ Turpat, 13.–16. lpp.
- ³² Turpat, 18.–19. lpp.
- ³³ *Janeks uzmeklē Birznieku*. 137. lpp.
- ³⁴ Turpat, 19.–20. lpp.
- ³⁵ Turpat, 110.–114. lpp.
- ³⁶ Turpat, 288.–289. lpp.
- ³⁷ *Mirkliši*. 116.–119. lpp.